

JERZY BANDEL

ZNACZENIE POZYCJI WEWNĘTRZNEJ BADACZA W BADANIACH NARRACJI OSÓB NALEŻĄCYCH DO GRUPY MNIEJSZOŚCIOWEJ

ABSTRACT. Jerzy Bandel, *Znaczenie pozycji wewnętrznej badacza w badaniach narracji osób należących do grupy mniejszościowej* [The importance of the researcher's insider status in the study of minority group members' narratives] edited by Monika Obrębska, Emilia Soroko, „Człowiek i Społeczeństwo” vol. LVI: *Narracje w psychologii – przedmiot, proces, metoda* [Narratives in psychology – subject, process, methods], Poznań 2023, pp. 163–188, Adam Mickiewicz University. ISSN 0239-3271, <https://doi.org/10.14746/cis.2023.56.8>.

Insider research, i.e. research that the researcher conducts on a population, community, or identity group of which he or she is himself or herself a member, has been gaining popularity in psychological research in recent years. A subject of lively debate in the literature is the importance of the researcher's characteristics shared with the research participant: life experiences, specific aspects of identity, traits, skills, or attitudes. This article summarises current knowledge on insider research and draws attention to the importance of analysing the psychologist researcher's insider and outsider status.

The article begins with an outline of the history of consideration of the importance of the researcher's status in the social sciences and four main strategies for researchers to approach their insider status: minimizing and maximizing its importance, incorporating their experiences into the research material, and using them at different stages of the research process. Then, using the example of the author's research project, it is shown how the last strategy can be applied during narrative research in planning the study, recruiting participants, conducting interviews, and analysing the data. The final part of the text is a consideration of the ethical dilemmas surrounding the conduct of insider research.

Keywords: insider research, insider status, narrative psychology, reflexivity

Jerzy Bandel, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Psychologii i Kognitywistyki, ul. A. Szamarzewskiego 89/AB, 60-568 Poznań, e-mail: jerzy.bandel@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7970-3627>.

Wprowadzenie

W publikacjach badaczy jakościowych w obszarze nauk społecznych w ostatnich latach można zauważyć zainteresowanie znaczeniem cech, doświadczeń i innych właściwości badacza dla planowania i przebiegu badań oraz dla analizy zebranego materiału. Autorzy standardów raportowania w artykułach naukowych wyników badań jakościowych opracowanych przez Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne (APA, 2018) wprost zalecają, by w takim raporcie zawierać również charakterystykę autora badań. Jako istotną dla przebiegu zbierania i analizy danych wskazują jego wiedzę na temat badanego zjawiska czy grupy, która wynikać może z różnych czynników, np. z doświadczenia w prowadzeniu badań w danym obszarze, cech demograficznych badacza, jego pochodzenia, osobistych doświadczeń, wykształcenia, nabytych umiejętności, wyznawanych wartości czy selekcji źródeł wiedzy na etapie planowania badania. Zachęta do ujawniania powyższych charakterystyk jest jednocześnie zachętą do jawnego przyznania, że mają one znaczenie dla procesu badawczego. Taka postawa wskazywana jest jako złoty standard raportowania badań jakościowych (Olmos-Vega i in., 2022).

Problem ten w szczególności dotyczy badaczy zajmujących się zjawiskami zachodzącymi w grupach mniejszościowych, których sami są członkami. Posiadają oni bowiem nie tylko dużą wiedzę na temat funkcjonowania osób o danej tożsamości mniejszościowej – zarówno teoretyczną, pochodzącą z odpowiedniego przygotowania merytorycznego, jak i praktyczną, zaczerpniętą z osobistego doświadczenia – ale też współdzielą określone cechy, doświadczenia, wspomnienia, postawy i inne właściwości z uczestnikami badań. W badaniach narracyjnych wykorzystujących wywiad taka wspólnota doświadczeń może mieć istotne znaczenie na wszystkich etapach procesu badawczego, a wyjątkowo ważna może się okazać dla generowania narracji.

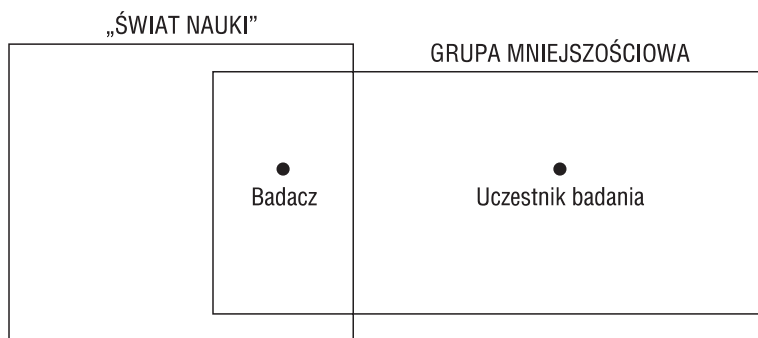
W niniejszym tekście podsumuję, jak problematyka pozycji wewnętrznej badacza należącego do grupy mniejszościowej podczas badań jakościowych, w tym narracyjnych, których uczestnikami są inni członkowie tej grupy, opisywana jest w literaturze przedmiotu. Przedstawione zostaną rozważania na temat różnych strategii wykorzystania bądź minimalizowania wpływu tożsamości mniejszościowej badacza na przebieg badania oraz potencjalne pozytywne i negatywne konsekwencje korzystania z takiej sytuacji. Na końcu pochylę się nad etycznymi dylematami związanymi z prowadzeniem badań z udziałem osób z grupy mniejszościowej przez badaczy, którzy są jej członkami.

Pozycja wewnętrzna/zewnętrzna badacza w badaniach naukowych

Problematyka zajmowania pozycji wewnętrznej/zewnętrznej (*insider/outsider status*) przez badacza w naukach społecznych korzeniami sięga etnografii, bo tam szczególnie istotna jest relacja badacza ze społecznością, której funkcjonowanie stara się opisać. Już Bronisław Malinowski wskazywał, że celem badań etnograficznych jest „uchwycenie tubylczego punktu widzenia, stosunku krajowca do życia, zrozumienie jego poglądu na jego świat” (Malinowski, 1987: 57); cel ten, nawiasem mówiąc, jest bardzo trafną metaforą celu, który stawia sobie dziś część badaczy sięgających po metody jakościowe, czyli poznanie indywidualnej perspektywy oglądu przez jednostkę jej życia i otaczającego ją świata. Aby go osiągnąć, pisał Malinowski, badacz etnograf powinien jak najbardziej zbliżyć się do badanej społeczności, by poznawać jej zwyczaje, język i zachowania (które dla obcego pozostają ukryte lub nieczytelne), co w zasadzie jest definicją przechodzenia przez niego od pozycji zewnętrznej do pozycji wewnętrznej. Od etnografów zainteresowanie problemem badań wewnętrznych/zewnętrznych (*insider/outsider research*) przejęli socjologowie, którzy przez ostatnie pół wieku znacznie pogłębili rozumienie znaczenia pozycji wewnętrznej i zewnętrznej badacza dla analizy funkcjonowania badanych grup społecznych (np. Merton, 1972; Kersen, 2016).

Współcześnie badania wewnętrzne definiowane są jako badania, które „badacz prowadzi na populacji, społeczności lub grupie tożsamościowej, której sam jest członkiem” (Kanuha, 2000: 439), w związku z czym „współdzieli cechy, role, doświadczenia będące przedmiotem badania z jego uczestnikami” (Corbin Dwyer i Buckle, 2009: 55). Co znaczące, każdy taki badacz w stosunku do uczestników badania zajmuje pozycję zarówno zewnętrzną (jako naukowiec, przedstawiciel świata nauki, którego uczestnik nie jest częścią), jak i wewnętrzną (jako członek badanej grupy czy społeczności; por. rys. 1). Należy zauważyć, że tak sformułowana definicja badań wewnętrznych odnosi się nie tylko do badań jakościowych, ale do wszystkich badań naukowych, w których właściwości badacza mogą mieć znaczenie dla przebiegu badania, a więc o badaniach wewnętrznych możemy mówić w odniesieniu do badań w różnych dyscyplinach nauki prowadzonych za pomocą różnych metodologii. Analizując problem z tej perspektywy, widać wyraźnie, że psychologia również nie może pozostać nań obojętna. Filozofowie nauki wskazują, że dyscyplina ta jest zawieszona pomiędzy

naukami przyrodniczymi a humanistycznymi, ponieważ jej przedmiotem są intencjonalne stany i czynności psychiczne człowieka (Grobler, 2006). Lauren Breen (2007) przedstawiła możliwe perspektywy spojrzenia na relację między pozycją badacza i uczestnika badania. W szerokim ujęciu można powiedzieć, że badacze psychologowie, jako ludzie badający ludzi, zawsze stoją w pozycji wewnętrznej w stosunku do przedmiotu swoich badań, w odróżnieniu np. od przedstawicieli nauk biologicznych (Ellis i Bochner, 2000). W dalszej części tekstu skupię się jednak na węższym rozumieniu problemu, tj. sytuacji, w której badacz i uczestnik badania współdzielą bardziej specyficzne cechy niż tylko przynależność gatunkową¹.

Rysunek 1. Badacz zajmuje w stosunku do uczestników badania z grupy mniejszościowej, do której należy, zarówno pozycję wewnętrzną, jak i zewnętrzną.

Źródło: opracowanie własne.

Zdaniem Sue Wilkinson i Celi Kitzinger (2013) psychologia – bardziej niż inne nauki społeczne – wciąż pozostaje wierna koncepcji obiektywności. Dążenie do obiektywności jest tu rozumiane jako dążenie do poznania obiektywnie prawdziwej wiedzy o przedmiocie badania – w psychologii:

¹ Dla zachowania klarowności wywodu będę się skupiał na przykładach badań, w których pozycja wewnętrzna badacza jest określona przez pryzmat jednej, najważniejszej z punktu widzenia problemu badawczego, współdzielonej z uczestnikiem właściwości, np. wykonywanego zawodu lub tożsamości seksualnej. W praktyce jednak, po pierwsze, badacz i uczestnik badania zazwyczaj współdzielą więcej niż jedną istotną z punktu widzenia badania właściwość (np. tożsamość płciową, tożsamość seksualną oraz klasę społeczną; Taylor, 2005), a po drugie, informacje o tym stopniowo ujawniają w trakcie rozmowy (co oznacza, że pozycja badacza względem uczestnika zmienia się w trakcie badania). Warto brać to pod uwagę i analizować, w jaki sposób poszczególne aspekty naszej tożsamości (i ich określona konfiguracja) mogą mieć znaczenie dla przebiegu różnych etapów projektu.

osobie badanej – dzięki prowadzeniu badań z wykorzystaniem idealnej metody naukowej (Malewski, 2017). W polskich badaniach psychologicznych wyraźnie widać dominację metod badawczych ilościowych nad jakościowymi, czego efektem jest między innymi podporządkowanie badań stosowaniu psychometrycznie wiarygodnych metod testowych (Hornowska, 2007) czy próba minimalizacji udziału badacza w prowadzeniu badania. Badacz rozpatrywany jest z tej perspektywy jako kontaminujący proces badawczy poprzez wpływanie na niego własnymi przekonaniem i wartościami czy posiadaną wiedzą oraz w związku z ryzykiem zróżnicowanego traktowania uczestników (co byłoby postrzegane jako zagrożenie dla standaryzacji). Zgodnie z tym poglądem postawy, przekonania, wyznawane wartości, wiedza merytoryczna badacza oraz dane, które uzyskuje on o uczestniku badania w trakcie kontaktu z nim, są pierwotnym źródłem oczekiwań interpersonalnych badacza, znacząco wpływającym na wynik badania (Brzeziński, 2010). Aby móc kontrolować i zmniejszać to zagrożenie, zaleca się minimalizowanie udziału badacza w badaniu, lub wręcz wycofanie się osoby, która formułuje hipotezy, z prowadzenia badania. W związku z tym badacz w badaniach ilościowych powinien pozostać neutralny. Czy tak jest w istocie, pozostaje kwestią dyskusyjną (por. np. Ryan i Golden, 2006).

Z drugiej strony, analizowanie znaczenia pozycji wewnętrznej badacza dla procesu badawczego ma długą tradycję przede wszystkim wśród badaczy jakościowych, którzy uznają wpływ własnych wartości, sądów i osobistych uwarunkowań (Creswell, 2013) oraz subiektywnej interpretacji zebranego materiału (Kvale, 2010) na generowanie wiedzy. Problem ten rozpatrywany jest szczególnie w odniesieniu do badania osób należących do grup mniejszościowych, których tożsamość lub doświadczenia badacze współdzielą. Opierając się na zagranicznych doniesieniach, można wskazać kilka przykładowych obszarów takich badań: badania osób wykonujących określone zawody (Asselin, 2001, 2003; Komalasari i in., 2022), osób należących do mniejszości rasowych (Brown, 2012), etnicznych (Tuhiwai Smith, 2008) bądź seksualnych² (Kinitz, 2022) czy osób z różnymi

² Historia badań z udziałem osób nieheteroseksualnych jest szczególnie dobrze opisanym przykładem rozwoju badań wewnętrznych. Wraz ze wzrostem widoczności osób LGBT+ w przestrzeni publicznej, również w świecie nauki, zyskujemy dostęp do coraz większej liczby raportów z jakościowych badań wewnętrznych dotyczących ich funkcjonowania psychospołecznego. Travis S.K. Kong i współpracownicy (2001) określili zmiany w prowadzeniu wywiadów badawczych z osobami LGBT+ na przestrzeni lat mianem queerowania wywiadu (*queering the interview*) i wyróżnili trzy fazy badań w tym obszarze:

specyficznymi doświadczeniami w swojej historii życia lub wśród bliskich, np. z doświadczeniem zaburzeń psychicznych (Johnston, 2019), określonej choroby (Wilkinson, 2000, za: Wilkinson i Kitzinger, 2013) albo służby w armii (Flores, 2018).

W rodzimej literaturze badacze bardzo rzadko wskazują na rolę swojej pozycji wewnętrznej, co oczywiście nie oznacza, że brak wśród nas badaczy i badaczek wewnętrznych, ale raczej pokazuje, że nie są oni gotowi na ujawnienie swojej tożsamości. Można jednak wskazać kilka projektów badawczych z ostatnich lat w obrębie nauk społecznych, których autorzy i autorki analizują ten problem. Celem jednego z nich było rozpoznanie doświadczeń psychoterapeutów psychodynamicznych związanych z pracą z pacjentami w czasie pandemii COVID-19 w Polsce (Zielona-Jenek i in., 2023). Projekt przeprowadziły badaczki, które nie tylko same są psychoterapeutkami psychodynamicznymi, ale są też związane z Polskim Towarzystwem Psychoterapii Psychodynamicznej, spośród którego członków rekrutowani byli uczestnicy badania, co stawia je w pozycji wewnętrznej wobec nich. W obszarze badań nad funkcjonowaniem społecznym i psychicznym osób LGBT+ w Polsce warto wymienić socjologiczne badania Struzik (2019) nad charakterem ruchów queerowych. Autorka deklaruje, że brała udział w badaniu jako badaczka-aktywistka, a jej pozycję wewnętrzną określiły między innymi uprzednie doświadczenia bycia aktywistką feministyczną i queerową, współdzielone z uczestnikami i uczestniczkami poglądy polityczne czy zaangażowanie w pracę w organizacjach pozarządowych. Przykładem psychologicznych badań wewnętrznych z tego samego obszaru są badania własne (Bandel, 2022; zob. punkt *Prowadzenie badań narracyjnych z pozycji wewnętrznej w grupie osób LGBT+: refleksje z badań własnych* w niniejszych rozważaniach).

tradycyjną, nowoczesną i postmodernistyczną. Charakterystyczną cechą badań dopiero w ostatniej fazie jest fakt, że osoba przeprowadzająca wywiad to najczęściej ujawniony gej lub ujawniona lesbijka czy też osoba związana ze społecznością LGBT+, a więc badacz wewnętrzny. O konsekwencjach przejścia od badań zewnętrznych do wewnętrznych w tym obszarze szerzej przeczytać można we wspomnianym tekście (Kong i in., 2001) oraz w książce Justyny Struzik, która zauważa, że przywołane fazy nie muszą odnosić się jedynie do badań z udziałem osób LGBT+, ale „prezentują szersze przemiany i dyskusje w obrębie nauk społecznych odnośnie do stosowanych metodologii ostatniego stulecia” (Struzik, 2019: 20), a zatem w takim kontekście warto je przeanalizować.

Sposoby ustosunkowania się badacza do własnej pozycji wewnętrznej w badaniach narracyjnych

Inspiracja dla tej części artykułu pochodzi z rozważań Wilkinson i Kitzinger (2013), które wyróżniły cztery strategie ustosunkowywania się badaczy do własnej pozycji wewnętrznej: minimalizowanie swoich doświadczeń jako członka grupy mniejszościowej, maksymalizowanie ich, wykorzystywanie lub włączanie jako materiał badawczy. Choć autorki nie odnosiły się bezpośrednio do badań narracyjnych, uważam, że z ich spostrzeżeń można skorzystać, analizując znaczenie pozycji wewnętrznej badacza dla generowania narracji, jej analizy i wyciągania wniosków. Omawiając wskazane strategie i ich pozytywne oraz negatywne konsekwencje dla prowadzenia badań narracyjnych z pozycji wewnętrznej, będę sięgał jednocześnie nie tylko do literatury przedmiotu, ale też do własnych doświadczeń.

Minimalizowanie

W badaniach psychologicznych w imię wspomnianej obiektywizacji wiedzy badacze wciąż najczęściej sięgają właśnie po tę strategię wykorzystywania – a raczej niewykorzystywania – doświadczeń i właściwości badacza w procesie badawczym. W przypadku badań jakościowych, szczególnie narracyjnych, kontrola wpływu badacza jest trudna, bo jego rezygnacja z udziału w badaniu jest niemożliwa, a nawet niepożądana.

Jak zatem przejawia się w tych badaniach minimalizowanie doświadczeń wynikających z przynależności do badanej grupy mniejszościowej? Polega ono na przemilczeniu przez badacza swojej przynależności do tej grupy, całkowite ukrycie tego faktu przed uczestnikiem zarówno na etapie rekrutacji do badania, jak i podczas trwania rozmowy, a często także w raporcie z badań (Kalyani Thurairajah (2019: 136) używa w tym przypadku metafory „całkowicie ubranego badacza”). Temat jego tożsamości jest tu uznawany za nieistotny, a co więcej, w przypadku ukrycia jej w raporcie z badań przed czytelnikiem stwarza się wrażenie [sic!], że zebrane dane analizowane były z perspektywy badacza zewnętrznego. Jak zauważają Wilkinson i Kitzinger (2013: 252): „minimalizowanie jest bardzo efektywną strategią utrzymywania prywatności badacza – ale za cenę odebrania mu «głosu» i zamaskowania jego wpływu. Może to wywoływać poczucie niewygody albo nawet nieszczerości”.

Maksymalizowanie

Maksymalizowanie – jakichkolwiek – osobistych doświadczeń badacza jest w psychologii o wiele rzadziej wykorzystywane. Tak naprawdę strategia ta sprowadza się bowiem, w swojej najbardziej skrajnej formie, do ograniczenia materiału jedynie do danych pochodzących od badacza (autoetnografia). Jeśli w przypadku minimalizowania mieliśmy do czynienia z całkowitym stłumieniem głosu badacza na rzecz oddania głosu uczestnikom badania, w tym przypadku, *a contrario*, badacz przyznaje sobie prawo opowiedzenia i poddania analizie swojej historii kosztem wykluczenia z badania innych osób – jest „nagi” (Thurairajah, 2019: 136). Z tego wynika bezpośrednie ograniczenie tej metody w badaniach narracyjnych – analizie zostaje poddana jedna historia, co skutecznie uniemożliwia poznanie różnorodności doświadczeń, punktów widzenia lub znaczeń nadawanych jednej sprawie przez różnych uczestników badania, co często stanowi istotny cel badań narracyjnych.

Ciekawym w mojej ocenie polem badawczym w obszarze badań jakościowych, które w pewien sposób czerpie z autoetnografii, jest korzystanie z refleksyjności (*reflexivity*) jako drogi do wnioskowania o przebiegu procesu badawczego, roli badacza w tym procesie oraz wpływie badania na jego tożsamość i przeżycia. *Refleksyjność* bowiem to „proces ciągłego wewnętrznego dialogu i krytycznej samooceny pozycji badacza, a także aktywnego uznania i wyraźnego przyznania, że pozycja ta może wpłynąć na proces badania i jego wynik” (Berger, 2015: 222). Coraz więcej badaczy przyjmuje to założenie i korzysta podczas prowadzenia badań z różnorodnych technik utrwalania przeżyć i myśli towarzyszących im podczas zbierania i analizy materiału, które to notatki stają się później przedmiotem odrębnej analizy (Kinitz, 2022).

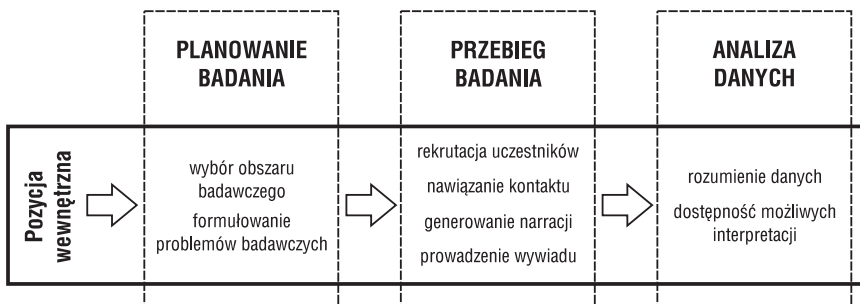
Włączanie autonarracji do materiału badawczego

Niektórzy badacze włączają treści swoich autonarracji (lub innych danych uzyskanych na drodze własnego uczestnictwa w badaniu) do analizowanego materiału. Ta praktyka w badaniach wewnętrznych jest wykorzystywana stosunkowo często, co bywa widziane albo jako „pragmatyczne rozwiązanie trudności w rekrutacji uczestników” (Wilkinson i Kitzinger, 2013: 253), albo, co może ważniejsze, jako możliwość podzielenia się przez badacza również swoją narracją przy jednoczesnym zachowaniu prywatności. Pozostaje przy

tym istotne, by po pierwsze być świadomym, że nasza historia ma dla nas inny status niż wypowiedzi uczestników badania (co jest naturalne, ale nabiera szczególnego znaczenia podczas analizy danych), a po drugie, by autor raportu klarownie opisał procedurę badania i swój dwójaki w niej udział – jako badacza i jako uczestnika. Zacieranie granicy pomiędzy tymi dwiema rolami jest przedmiotem dyskusji w środowisku naukowym, czego przykładem mogą być komentarze do wyników badania Jennifer F. Chmielewski i Megan R. Yost (2013), autorek, które pierwotnie nie ujawniły w swoim artykule roli jednej z nich jako uczestniczki badania (por. Crawford, 2013; Yost i Chmielewski, 2013; Wilkinson i Kitinger, 2013).

Korzystanie z pozycji wewnętrznej badacza podczas procesu badawczego

Ostatnią z omawianych strategii jest korzystanie z własnej pozycji wewnętrznej przez badaczy na różnych etapach procesu badawczego (elementy badania, dla których pozycja wewnętrzna ma istotne znaczenie i które zostały omówione w tekście, przedstawia rysunek 2). Chciałbym poświęcić temu zagadnieniu najwięcej miejsca, ta strategia jest bowiem często wykorzystywana w badaniach wewnętrznych i może być, moim zdaniem, szczególnie użyteczna w badaniach narracyjnych. W odróżnieniu od omawianych wcześniej możliwości w tym wypadku badacz częściowo kontroluje jawność informacji o swojej mniejszościowej tożsamości, doświadczeniach czy faktach ze swojego życia, ujawniając je celowo na określonych etapach procesu badawczego – według Thurairajah (2019: 136) mówimy tu o „strategicznym odsłanianiu się”.

Rysunek 2. Pozycja wewnętrzna badacza ma znaczenie dla przebiegu wszystkich etapów badania narracyjnego.

Źródło: opracowanie własne.

Wybór obszaru badań i formułowanie problemów badawczych.

Znajomość z własnego doświadczenia zagadnień będących obszarem badania może ukierunkować badacza na zajmowanie się tą właśnie, a nie inną tematyką. Może się tak zdarzyć z kilku powodów, między innymi pragnienia pogłębiania wiedzy na bliski badaczowi temat, chęci pomocy osobom należącym do tej samej grupy (czy to poprzez poszerzenie wiedzy na temat specyfiki ich funkcjonowania, czy to poprzez konkretne działania zaplanowane na podstawie tej świeżo zdobytej wiedzy; zob. Zielona-Jenek i in., 2023) bądź potrzeby oddania głosu uczestnikom badania i opowiedzenia szerzej o doświadczeniach, które nie są powszechnie znane lub rozumiane w społeczeństwie (Kanuha, 2000). Badacze, którzy sami spotkali się ze specyficznym traktowaniem lub doznali jakiegoś rodzaju krzywdy ze względu na swoją tożsamość, mogą chcieć swoją aktywnością badawczą i edukacyjną pracować na rzecz upowszechnienia informacji o negatywnych doświadczeniach własnej grupy mniejszościowej i przez to przeciwdziałać kierowanej wobec niej dyskryminacji (często problematyka wewnętrznej/zewnętrznej pozycji badacza rozpatrywana jest w kontekście badaczy należących do grup zagrożonych dyskryminacją, np. osób LGBT+ lub osób rasy innej niż dominująca w danym społeczeństwie; por. Kinitz, 2022).

Rekrutacja uczestników do badania. Tożsamość badacza może mieć znaczenie także podczas procesu rekrutacji do badania. Po pierwsze, uczestnictwo w życiu społeczności mniejszościowej umożliwia nawiązanie kontaktu z potencjalnymi uczestnikami badania. Czasem oznacza to nawet możliwość wstępu do miejsc lub małych społeczności, do których trudne lub niemożliwe byłoby wejście bez posiadania odpowiednich kontaktów towarzyskich (Taylor, 2011). Po drugie, różni autorzy wskazują, że wizja rozmowy z badaczem z podobnymi doświadczeniami w historii życia dawała uczestnikom nadzieję, że zostaną lepiej zrozumiani (Berger, 2015; Letherby i Zdrodowski, 1995). Niekiedy ta nadzieja okazywała się kluczem do przeprowadzenia badania – przykładem jest projekt Nadii Brown (2012), która prowadziła wywiady z czarnoskórymi kobietami członkiniami legislatury stanu Maryland, ponieważ było ich zaledwie dwadzieścia, a badaczka chciała porozmawiać ze wszystkimi. Jedna z kobiet, mimo że początkowo odrzuciła zaproszenie, po pewnym czasie zgodziła się na udział, gdy poznała kontekst badania. Tłumaczyła, że wcześniej miała niekorzystne doświadczenia z dziennikarzami i badaczami, którzy błędnie interpretowali jej wypowiedzi. Tożsamość Brown jako czarnoskórej kobiety pozwoliła badanej zaufać, że tym razem zostanie zrozumiana zgodnie ze swoimi intencjami.

Inny ciekawy przykład przytacza Mags Crean (2018), która zaplanowała badania dotyczące doświadczania nierówności przez kobiety pochodzące – podobnie jak ona – z klasy robotniczej w miejscu, gdzie się wychowała. Badaczka wspomina, że z początku uczestniczki badania widziały w niej przede wszystkim naukowca, osobę, która już nie jest „jedną z nich”, w związku z czym potraktowały ją chłodno i z niechęcią. Dopiero gdy za sprawą pierwszej z zaproszonych kobiet rozeszła się informacja o pochodzeniu Crean, a w dodatku okazało się, że jej matka wciąż jest pamiętana w lokalnej społeczności, kobiety znacząco zmieniły swoją postawę, stały się bardziej otwarte i chętnie brały udział w dyskusjach w ramach badania. Co więcej, doceniały, że Crean zaoferowała im możliwość rozmowy o nierównościach społecznych, jakiej wcześniej nie miały, i że uprawomocniła ich przeżycia i doświadczenia, ponieważ pomimo swojego pochodzenia dzięki akademickiemu wykształceniu osiągnęła coś, co postrzegały jako wysoki status społeczny. Jak trafnie podsumowuje badaczka: „To, kim jesteś, ma znaczenie i wpływa na badanie poprzez twoje przeszłe, obecne i przyszłe *self*” (Crean, 2018, akapit 24). A zatem podczas planowania badań różne aspekty naszej tożsamości jako badaczy mogą się stać inspiracją dla wyboru specyficznej grupy badanej, której funkcjonowanie i doświadczenia nie były dotąd w nauce wystarczająco szeroko opisane.

Generowanie narracji i prowadzenie wywiadów. Pozycja wewnętrzna badacza może mieć istotne znaczenie podczas prowadzenia wywiadów zarówno dla generowania narracji, jak i jej rozumienia i odbioru. Narracja podczas rozmowy jest współkonstruowana w wyniku wysiłków jej nadawcy oraz adresata, by to, co wypowiedziane, zostało również adekwatnie zrozumiane (Bavelas i in., 2000; Pasupathi, 2001; por. Soroko, 2014). Podobnie jak do udziału w badaniu, także do generowania narracji może być dla uczestników zachęcające, jeśli współdzielą określone doświadczenia z badaczem, ponieważ spodziewają się, że zostaną lepiej zrozumiani. Dla badaczy wewnętrznych interakcje z uczestnikami są bardziej naturalne, a dodatkowo postrzegają oni siebie jako takich, którym łatwiej uniknąć używania krzywdzących stereotypów (Aguilar, 1981). Ich refleksje pokazują, że rzeczywiście dzięki swoim doświadczeniom życiowym oraz posiadanej wiedzy z obszaru będącego przedmiotem badania mogą lepiej przyjąć treści przedstawiane przez uczestników (Taylor, 2011). Dzieje się tak, po pierwsze, dlatego, że ich historie mogą być częściowo podobne do własnych przeżyć badanych, po drugie, bywa tak, że współdzielą z uczestnikami miejsce zamieszkania czy wykształcenia, brali udział w tych samych wydarzeniach lub uczestniczą w życiu mniejszościowej społeczności. Dzięki temu dobrze

znają terminy, którymi posługują się uczestnicy badań, co naturalnie ułatwia rozmowę i rozumienie narracji. Podobne zjawisko odnotowali między innymi badacze prowadzący z pozycji wewnętrznej badania w obszarze prawa (Komalasari i in., 2022) czy edukacji (Greene, 2014).

Analiza i interpretacja danych. Materiał zebrany w drodze wywiadów prowadzonych z pozycji wewnętrznej ma dla badacza szczególne znaczenie: proces analizy oznacza nierzadko ponowne spotkanie nie tylko z przeżyciami autora narracji, ale też z przeżyciami i wspomnieniami – czasem bolesnymi – samego badacza. Na tym etapie może to stanowić zarówno zaletę (wspomaga rozumienie zebranego materiału i zwiększa liczbę dostępnych badaczowi interpretacji), jak i zagrożenie dla wyciągania wniosków. Istnieje ryzyko projekcji przekonań badacza i jego interpretacji zdarzeń na analizowane dane. Czasami w narracji uczestnika znajduje się opis ważnego wydarzenia, w którym badacz sam uczestniczył (a więc ma ono dla niego oczywiście osobiste znaczenie) albo którego opisy słyszał wcześniej od innych osób, w związku z czym ma na jego temat wyrobioną opinię (taką sytuację na przykładzie omówię dalej). Badacz musi wówczas wyraźnie oddzielić znaczenia, które sam nadaje danemu wydarzeniu, czy też własne doświadczenia z nim związane od tych, które przedstawia autor narracji podlegającej analizie. Aby tego dokonać, można stosować różne techniki kontroli jakości procedury analizy danych.

Prowadzenie badań narracyjnych z pozycji wewnętrznej w grupie osób LGBT+: refleksje z badań własnych

W raportach z badań wewnętrznych standardem i dobrą praktyką jest zamieszczanie informacji pochodzących z refleksyjności, czyli fragmentu poświęconego analizie wpływu właściwości badacza na proces badawczy (Olmos-Vega i in., 2022). Podążając za tym wzorcem, chciałbym przedstawić omówioną wcześniej strategię korzystania z pozycji wewnętrznej badacza w badaniach narracyjnych na przykładzie badań własnych prowadzonych na przełomie lat 2020 i 2021. Celem badań było opisanie przebiegu procesu ujawniania tożsamości homoseksualnej i jego znaczenia dla rozwoju tożsamości homoseksualnej u gejów aktywistów społecznych (Bandel, 2022). W badaniu wzięło udział dziewięciu uczestników, z którymi przeprowadziłem wywiady zgodnie z procedurą inspirowaną wywiadem narracyjnym Schützego. W pierwszej części wywiadu uczestnicy tworzyli autonarrację, opowiadając o tym, jak przebiegał u nich proces ujawniania się, natomiast

w części drugiej prowadziliśmy rozmowę dotyczącą tego procesu i jego znaczenia. Zebrany materiał analizowałem z wykorzystaniem techniki analizy tematycznej według zaleceń Braun i Clarke z kontrolą jakości. Na kilku etapach badania skorzystałem z faktu, że w stosunku do uczestników badania zajmowałem pozycję wewnętrzną, ponieważ identyfikuję się jako osoba nieheteroseksualna. Znajomość środowiska aktywistów społecznych LGBT+ była pomocna już na etapie rekrutacji uczestników do badania. Moje zaproszenie efektem kuli śnieżnej bardzo szybko rozeszło się przez znajomych aktywistów społecznych do osób, które mogłem zakwalifikować do udziału. Dobór osób do badania następował również na podstawie obserwacji działalności społecznej potencjalnych uczestników, dlatego wcześniejsze obserwowanie grup zrzeszających społeczność LGBT+ na portalach społecznościowych i stron informujących o aktualnych działaniach ruchu społecznego LGBT+ także było pomocne.

Podczas spotkań z uczestnikami zauważyłem, że wspólne doświadczenia i moja wiedza na temat obszaru badań wyraźnie pozytywnie wpłynęły na nawiązanie kontaktu, o czym świadczyły między innymi rozmowy przed badaniem i po nim. Niektórzy uczestnicy również w narracji bezpośrednio odnosili się do tej sytuacji, co można dostrzec np. w następującej wypowiedzi 39-letniego mężczyzny:

Jest to część mnie, ta sfera seksualna i o pewnych sprawach łatwiej jest rozmawiać czy z drugim gejem, czy z drugą osobą nieheteroseksualną, bo też, też dotyczą tę osobę te same problemy, które dotyczą mnie, chociażby ta homofobia, ta nagonka, sytuacja polityczna. Wiele naszych znajomych heteronormatywnych, no, będąc zajętymi swoją pracą, karierą, nie zwraca na to uwagi, bo to nie jest ich temat, na przykład. Ale teraz przez kontakt z nami, przez to, że my gdzieś o tym ciągle mówimy, się angażujemy, nie wiem, coś piszemy na Facebooku czy postujemy, jeździmy na te marsze w tych flagach, oni to widzą i wywołujemy tę dyskusję.

W wypowiedzi pojawiają się dwie kwestie: po pierwsze, mężczyzna wskazuje, że o sferze (homo)seksualności, objętej tabu społecznym i seksualnym, łatwiej jest rozmawiać z inną osobą LGBT+ (również w kontekście trwającego wywiadu), po drugie, w dalszej części wypowiedzi, poprzez kilkukrotne użycie pierwszej osoby liczby mnogiej, narrator włącza mnie, jako badacza, do grupy zabiegającej o widoczność osób nieheteroseksualnych w Polsce i zmianę ich sytuacji społecznej.

W trakcie wywiadów zauważyłem, że dzięki swojej znajomości społeczności LGBT+ i wydarzeń związanych z działaniami aktywistów ruchu

LGBT+ w Polsce łatwo było mi zrozumieć używane przez uczestników terminy znaczące dla członków tej społeczności (np. „outing”, „warszawska karta LGBT+”, „marsz równości w Białymstoku”, „kongres organizowany przez Miłość Nie Wyklucza”, „akcja «Popieram związki» KPH”) i trafnie się do nich odnieść. Dzięki temu uczestnicy mieli pewność, że zostali dobrze zrozumiani, a rozmowa toczyła się płynnie i bez konieczności objaśniania kontekstu opisywanych wydarzeń. Z drugiej strony wiąże się z tym również problem, który odczułem podczas analizy zebranego materiału – musiałem wziąć pod uwagę, że nie tylko rozumiem te terminy (to znaczy wiem, co oznaczają czy też co się działo podczas określonych wydarzeń), ale też że mają one także dla mnie określone znaczenia. Omówię to na przykładzie. Jeden z badanych mężczyzn był zaangażowany w organizację I Marszu Równości w Białymstoku w 2019 r., podczas którego uczestniczące w nim osoby zostały zaatakowane przez kontrmanifestantów zebranych wzdłuż trasy marszu. Ja, choć nie brałem udziału w tym wydarzeniu, wielokrotnie rozmawiałem o nim i analizowałem zaistniałą sytuację z bliskimi i znajomymi, którzy byli na miejscu. Oglądałem również relacje w mediach i czytałem wspomnienia osób biorących udział w marszu. Uczestnik badania wniósł – jako organizator marszu – nową perspektywę do mojego spojrzenia na zdarzenie dobrze mi znane, na którego temat mam pewną opinię i do którego jestem emocjonalnie ustosunkowany. Wymagało ode mnie szczególnej uważności, by oddzielić znaczenia, które ja sam nadaję temu wydarzeniu w kontekście swoich doświadczeń, od znaczeń, które nadaje mu uczestnik badania.

Istotnym czynnikiem było też to, że badanie prowadziłem w czasie trudnym dla społeczności LGBT+ w Polsce. Podczas kampanii prezydenckiej latem 2020 r. jednym z ważnych tematów były prawa osób LGBT+. Politycy i hierarchowie Kościoła rzymskokatolickiego kierowali wówczas wobec tej społeczności wiele krzywdzących wypowiedzi, które wywarły duży wpływ na funkcjonowanie osób LGBT+, co pokazuje raport Kampanii Przeciw Homofobii i Stowarzyszenia Lambda Warszawa za lata 2019–2020 (Winiewski i Świder, 2021). W różnych miastach odbywały się wtedy protesty, łącznie z tymi po zatrzymaniu transpłciowej aktywistki w sierpniu 2020 r. (które mocno uderzyło w środowisko aktywistów ruchu LGBT+ poprzez aresztowania, publiczną krytykę ich działań i inne formy przemocy; zob. AI, 2022) oraz protestami Ogólnopolskiego Strajku Kobiet przeciwko decyzji Trybunału Konstytucyjnego o zmianie prawa aborcyjnego, w których to manifestacjach niemal wszyscy uczestnicy badania brali udział bądź je współorganizowali. Rozmowy odbywały się zatem w specyficznej atmosferze, która i mnie się udzielała; aktywiści opowiadali o wydarzeniach, co

do których mieliśmy podobne opinie. Problemy społeczne będące źródłem protestów również były omawiane w autonarracjach uczestników, inspirowały niektóre wątki rozmowy, które w innej sytuacji społeczno-politycznej pewnie nie wybrzmiałyby tak wyraźnie. Ode mnie, jako od badacza, wymagało to zachowania możliwie dużego dystansu i skorzystania ze wspomnianych już sposobów kontroli jakości analizy danych. Jednocześnie doświadczyłem bardzo silnie, jak kontekst społeczny – pozostający przecież całkowicie poza kontrolą badacza – może wpływać na przebieg badania. Ta refleksja prowadzi do podjęcia tematu znaczenia kontroli jakości prowadzenia badań z pozycji wewnętrznej także w kontekście etycznych dylematów z nimi związanych.

Etyczne aspekty prowadzenia badań narracyjnych z pozycji wewnętrznej

Prowadzenie badania wewnętrznego ma istotne implikacje, po pierwsze, dla jego uczestników, po drugie, dla samego badacza, po trzecie w końcu, dla uzyskanej wiedzy i możliwości jej wykorzystania, dlatego tak ważne jest przyglądanie się aspektom etycznym takich badań. W ostatniej części tekstu omówię pokrótce każdy z tych obszarów w kontekście wewnętrznych badań narracyjnych.

Wpływ udziału w badaniu narracyjnym prowadzonym przez badacza wewnętrznego na uczestnika badania

Narracja w badaniach narracyjnych rozumiana jest jako zasada organizująca ludzkie działania – to według struktury narracyjnej ludzie „myślą, postrzegają, używają wyobraźni i dokonują moralnych wyborów” (Sarbin, 1986: 8). Narracja, którą otrzymujemy od uczestnika podczas wywiadu, jest efektem próby opowiedzenia swojej dotychczasowej historii lub jej fragmentu przez pryzmat tej struktury i ma charakter unikatowy: jest konstruowana tu i teraz, w kontekście badania, na użytek odbiorcy. Opowiadanie historii zachodzi więc w interakcji, jest procesem diadycznym, w który zaangażowany jest zarówno opowiadający, jak i słuchający (Pasupathi i Billitteri, 2015), dlatego dla generowania narracji mają znaczenie tożsamość i cechy obu rozmówców (Pasupathi, 2001), a także świadomość – lub nieświadomość – uczestnika badania co do wspólnoty tych właściwości albo jej braku. Omawiane wcześniej przykłady badań wewnętrznych pokazują dobitnie, że inna jest motywacja ludzi do uczestniczenia w badaniach wewnętrznych

aniżeli zewnętrznych, że wchodzi w sytuację badania wewnętrznego z innym nastawieniem, a ponadto że łatwiej im wtedy opowiadać o doświadczeniach trudnych lub bolesnych – czasami po raz pierwszy w życiu. Moim zdaniem to wszystko może spowodować, że badanie wewnętrzne – przez specyfikę opowiedzianej narracji i relację nawiązaną z badaczem – okaże się istotniejszym doświadczeniem w odczuciu jego uczestnika. W badaniach takich trzeba zatem ze szczególną uważnością zadbać o relację badacz–uczestnik: musi się ona opierać na wzajemnym zaufaniu i poczuciu bezpieczeństwa (przy jednoczesnym zachowaniu granic wynikających z profesjonalizmu i zasad etyki zawodowej badacza psychologa; zob. Żurko i Bartosz, 2021).

Dalej istotne jest rozważenie, czy badanie może w związku z powyższym wpłynąć na uczestnika, wywołać w nim zmianę i/lub emocjonalną reakcję, i wydaje się, że należy odpowiedzieć twierdząco. Kontynuując i rozwijając myśl Theodore’a Sarbina (1986) o strukturze narracyjnej organizującej aktywność człowieka, Dan P. McAdams (1994) w swojej koncepcji tożsamości narracyjnej zakłada, że proces kształtowania się tożsamości opiera się na procesie tworzenia historii życia, a opowiadanie o tej historii pozwala odnaleźć sens własnych przeżyć i działań. Ten proces oparty jest na subiektywnej interpretacji własnego życia, a rozwój tożsamości zależy od zdolności integracji różnych obrazów siebie i podejmowanych jednocześnie ról (integracja poprzeczna) oraz spójnego splecenia wydarzeń z przeszłości, teraźniejszości i przewidywanej przyszłości (integracja podłużna; zob. Puchalska-Wasył i Oleś, 2008). Generowanie narracji jest tu więc rozumiane jako wysoce pożądane działanie organizujące tożsamość. W sytuacji badania od uczestnika wymagane jest przedstawienie takiej narracji, co już samo w sobie z punktu widzenia rozwoju tożsamości narracyjnej jest korzystne: osoba przedstawia historię życia w określonym – ustalonym przez siebie – porządku, logicznym ciągu, opowiadając przy tym o znaczeniach, jakie mają dla niej poszczególne zdarzenia. Badacz wewnętrzny ma szansę dodatkowo wzmocnić ten proces poprzez wspierające komentarze, trafne pytania, wyrażanie zrozumienia i empatii dla doświadczeń drugiej osoby lub nawet, jeśli taką podejmie decyzję, dzielenie się własnymi przeżyciami czy to ze swojej historii życia, czy to aktualnymi, pochodzącymi z recypatii.

Seria badań Pasupathi i współpracowników nad narracjami nastolatków i młodych dorosłych wskazuje, że responsywność słuchaczy wpływa pozytywnie na jakość narracji przedstawianych przez uczestników badań, a przez to również na procesy samopotwierdzania (Pasupathi i Billitteri, 2015; Pasupathi i Hoyt, 2009; Pasupathi i Rich, 2005). To w połączeniu z facylitowaniem tworzenia bardziej koherentnej narracji przez zaangażowanego

w rozmowę badacza jest pożądaną z punktu widzenia rozwoju tożsamości narracyjnej i, w konsekwencji, wpływa na poprawę dobrostanu psychicznego (Baerger i McAdams, 1999).

Wpływ prowadzenia badania narracyjnego z pozycji wewnętrznej na badacza

Coraz liczniejsze źródła mówią o dużym wpływie historii opowiadanych przez uczestników badań na samych badaczy. Badacze wewnętrzni i, szerzej, badacze zajmujący się badaniami jakościowymi wskazują na konieczność samoobserwacji i uważnego śledzenia własnych reakcji, przeżyć, myśli i emocji występujących w odpowiedzi na historie i doświadczenia uczestników (Asselin, 2003). Tak prowadzony w czasie badania „ciągły proces samoreflektowania” (Tilley i Chambers, 1996, za: Asselin, 2003) jest jednym ze sposobów kontroli jakości całego procesu badawczego, w szczególności analizy danych, a także cennym źródłem informacji o nas samych jako badaczach i o znaczeniu, jakie mają dla nas historie opowiedziane w narracjach (Słysz i Soroko, 2012).

Dla badaczy wewnętrznych, szczególnie badających osoby z grup doświadczających stresu mniejszościowego bądź osoby z historią choroby, przemocy albo innej traumy, ponowne spotkanie z opowieścią podobną do własnej może być trudne i nieprzyjemne, a co najmniej emocjonalnie wymagające. Niektórzy autorzy wskazują nawet, że tak jak terapeuci i osoby pracujące pomocowo w obszarze zdrowia psychicznego są narażeni na wtórną traumatyzację (Figley, 1995; Ogińska-Bulik i Juczyński, 2020), tak i badacze zjawisk związanych z traumą są na nią narażeni (Johnston, 2019; Orr i in., 2021). Obszernie na ten temat w kontekście badań wewnętrznych pisał David J. Kinitz (2022), homoseksualny badacz, który w młodości był poddany tzw. terapii konwersyjnej (oddziaływaniom mającym na celu zmianę orientacji seksualnej; por. Grunt-Mejer i Iniewicz, 2020), a w pracy naukowej zajął się właśnie opisem doświadczeń osób z podobnymi przeżyciami. Wskazuje on, że rozmowy z uczestnikami badań, choć wartościowe, bo pozwoliły poszerzyć rozumienie doświadczeń tej grupy, były dla niego osobiście trudne i bolesne – np. gdy jeden z nich „ubrał swoje doświadczenia w słowa tak, jak ja sam nigdy nie umiałem tego zrobić” (Kinitz, 2022: 6) – i zaznacza przy tym, że jego zdaniem w jednostkach badawczych brakuje systemowego wsparcia dla badaczy doświadczających trudności emocjonalnych w kontakcie z uczestnikami badań.

Zdolność do uważnego słuchania, rozumienia i doceniania opowiadanych przez innych historii i empatyzowania z osobami, które im te historie

powierzają, to również umiejętności, które powinny łączyć profesjonalistów zajmujących się pomocą w obszarze zdrowia psychicznego oraz badaczy wewnętrznych (Gair, 2012). Badania Susan Gair (2009) nad empatią pokazują, że ludziom trudniej empatyzować z osobami z grup marginalizowanych, gdy nie mają podobnych do nich doświadczeń wykluczenia. Co więcej, nawet niektórzy badacze wewnętrzni przyznają, że nie zawsze jest im łatwo wzbudzić w sobie empatię wobec uczestników lub znaleźć z nimi nic porozumienia, ponieważ reakcje na te same lub podobne doświadczenia mogą być oczywiście diametralnie odmienne (Letherby i Zdrodowski, 1995). (Należy traktować to jako wskazówkę, że pozycja wewnętrzna wbrew pozorom nie zawsze implikuje łatwe nawiązanie kontaktu czy idealne wzajemne zrozumienie pomiędzy rozmówcami; zob. Gair, 2012). Często jednak badacze wewnętrzni rozpoznają w sobie dużą skłonność do nawiązywania empatycznej relacji z uczestnikami badania, między innymi poprzez odnajdywanie w ich narracjach elementów własnej historii. Niektórzy wskazują, że wpływa to korzystnie na rozmowę i buduje bezpieczną przestrzeń dla ekspresji emocji przez obie strony (Ross, 2017), inni, że czasem nadmierne empatyzowanie może prowadzić do ryzyka zbytnej identyfikacji z analizowaną opowieścią i w konsekwencji do zagrożenia utratą krytycznego dystansu wobec niej. Generalnie można powiedzieć, że w literaturze trwa ożywiona dyskusja na temat tego, jaką rolę pełni empatia w badaniach narracyjnych (i szerzej – jakościowych): czy jest pomocna w wydobyciu narracji, czy raczej stanowi zagrożenie dla jakości gromadzonej wiedzy.

Z tym zagadnieniem wiąże się pokrewny problem, który również jest przedmiotem rozważań: czy w badaniach wewnętrznych mogą brać udział osoby, z którymi wcześniej badacz nawiązał relację zawodową, koleżeńską bądź nawet przyjacielską, w związku z czym od samego początku nie jest wobec nich neutralny (Greene, 2014; Taylor, 2011). Chciałbym zatem zatrzymać się na stwierdzeniu, że empatyczne odczucia wobec uczestnika i jego historii stanowią kolejny element sytuacji badania, który powinien podlegać uważnej obserwacji. Podobnie powinniśmy się zastanawiać nad fragmentami narracji, które budzą w nas szczególnie silne emocje: złość, lęk czy zazdrość (Asselin, 2003; Gair, 2012; Taylor, 2005).

Wpływ pozycji wewnętrznej badacza na wiedzę uzyskaną w wyniku badania

Badania wewnętrzne, jeszcze bardziej niż badania jakościowe w ogóle, budzą kontrowersje ze względu na jakość wiedzy wygenerowanej w wyniku analizy zebranego materiału. Ich najczęściej wskazywaną wadą jest zagrożenie dla

obiektywności wynikające ze wspólnoty doświadczeń uczestnika badania i badacza. Miałyby ona prowadzić do utraty krytycznego dystansu do danych, co z kolei pociąga za sobą rozmaite konsekwencje: ryzyko zadawania tendencyjnych pytań i patrzenia na zebrany materiał oraz projekcji własnych przekonań na uczestników i ich historię, skłonność do wybiórczej analizy narracji i skupiania się na informacjach spójnych z naszym ustosunkowaniem do obszaru badania czy występowanie obronnej odmowy przyjęcia pewnych interpretacji bądź znaczeń przedstawianych przez uczestników badania. Rzeczywiście, badacze jakościowi zakładają, że wiedza wygenerowana przez nich nie jest obiektywna w takim sensie, w jakim przyjmuje się za obiektywną wiedzę powstałą na bazie badań ilościowych. Jednocześnie jednak celem badań jakościowych nie jest wyciągnięcie generalizowalnych na ogólną populację wniosków, ale między innymi wnikliwe przyjrzenie się indywidualnym doświadczeniom i przeżyciom uczestników badania (por. Lincoln i Guba, 1985), a badań narracyjnych – odkrycie podmiotowych znaczeń wewnętrznych przedstawionych w formie symbolicznej w narracji (Straś-Romanowska, 2010). Do tego celu badania wewnętrzne – prowadzone świadomie, ze skupieniem uwagi na przebiegu poszczególnych etapów badania oraz sposobie uczestniczenia w nich badacza i uczestnika – nadają się bardzo dobrze. Dodatkowo badacze jakościowi, również wewnętrzni, opracowali dotychczas wiele sposobów kontroli jakości przebiegu badań jakościowych, z których korzystanie pomaga prowadzić etyczne badania i zabezpieczyć prawa i komfort zarówno uczestnika badania, jak i badacza. Do sposobów tych zaliczamy przede wszystkim omówioną wcześniej refleksyjność, ale także między innymi szczegółowe dokumentowanie wszystkich etapów badania, triangulację danych (czyli analizowanie danych zebranych różnymi metodami), kilkukrotne kodowanie, przeprowadzenie testu znikających danych (tj. sprawdzenie, czy kody zachowują znaczenie w oderwaniu od danych) oraz konsultowanie brzmienia i znaczenia kodów i tematów wyłonionych z danych z innymi członkami zespołu badawczego bądź badaczami niezaangażowanymi w badanie (Braun i Clarke, 2020; Flick, 2011; Levitt i in., 2017; Nowell i in., 2017; por. APA, 2018). Zastosowanie tych i innych technik kontroli jakości stanowi wsparcie dla wniosków wyciąganych z analizy materiału jakościowego.

Drugie zagadnienie, które warto poruszyć na koniec, to rola wiedzy wygenerowanej w wyniku badań wewnętrznych w wywoływaniu i wprowadzaniu zmian społecznych. Jak wspomniałem, motywacja do prowadzenia badań tego typu często wynika z osobistych doświadczeń lub chęci oddania głosu członkom grup zagrożonych wykluczeniem społecznym – wiedzę

„konstruujemy [...] po coś, dla kogoś” (Struzik, 2019: 31). Wiąże się to z dużą odpowiedzialnością badacza – przede wszystkim sami uczestnicy oczekują od niego, że wiedza powstała przy ich udziale przysłuży się społeczności, której są częścią, pozytywnie wpłynie na postrzeganie grupy mniejszościowej przez ogół społeczeństwa, a przez to poprawi jakość życia jej członków (Crean, 2018). Badacz jest tu postrzegany jako osoba posiadająca status społeczny i możliwości, by nie tylko opublikować wyniki badania, ale pójść krok dalej: zaangażować się w działalność społeczną lub polityczną mającą na celu wprowadzenie określonych zmian. Wydaje się, że niektórzy autorzy są wobec tego sceptyczni – „z zawodowego punktu widzenia mogłam z perspektywy socjologicznej pomóc nazwać i uprawomocnić ich [uczestniczek badania] doświadczenia, ale działanie polityczne było mniej prawdopodobne” (Crean, 2018, akapit 30) – podczas gdy inni dostrzegają bezpośredni związek prowadzonych badań z własnymi doświadczeniami aktywistycznymi i ich wpływ na procesy społeczne – „mam nadzieję, że ta książka wzmocni działania kolektywne na rzecz praw osób LGBTQ, które to osoby wspierały mnie i moich bliskich przez wiele lat” (Struzik, 2019: 31). Ostatecznie wydaje się, że niezależnie od podjętej decyzji z perspektywy etyki istotna jest transparentność badacza w kontekście celu prowadzenia badań i wykorzystania zarówno wygenerowanej wiedzy, jak i zebranego w tym celu materiału – opowieści o ludzkich historiach i doświadczeniach.

Podsumowanie

Status badań jakościowych, w tym narracyjnych, w naukach społecznych wciąż się zmienia: od lat na świecie (a ostatnio również w Polsce) wyraźnie zyskują one na popularności (Flick, 2011). Nie inaczej jest z badaniami wewnętrznymi, ze wszystkimi ich zaletami oraz wadami, z których najważniejsze starałem się wskazać w artykule. W pierwszej połowie XX w. wśród etnografów rozgorzała dyskusja dotycząca znaczenia pozycji wewnętrznej i zewnętrznej badacza, w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia dyskusję tę podjęli zaś socjologowie. Dziś obserwujemy ją w literaturze psychologicznej. Badacze, podążając za wskazówkami APA (2018) i wymaganiami stawianymi przez czasopisma naukowe, coraz częściej piszą w raportach z badań o znaczeniu swoich doświadczeń, przeżyć, tożsamości czy wiedzy dla podjęcia tematów ważnych dla nich osobiście i często także

ważnych społecznie. Zespoły badawcze doceniają wyjątkowy wkład badaczy wewnętrznych w projekty naukowe i zdarza się, że celowo zapraszają ich do współpracy (Kinitz, 2022). Liczba badań wewnętrznych wzrasta wraz ze wzrostem w świecie naukowym widoczności badaczy i badaczek o różnorodnych tożsamościach etnicznych, płciowych czy seksualnych i ich gotowości do ujawniania się. Można się spodziewać, że również w polskich badaniach ten trend stanie się widoczny – pierwsze kroki w tym kierunku zostały już poczynione, czego przykładami niech będą projekty badawcze przywołane w pierwszej części artykułu.

Chciałbym wyraźnie podkreślić, że moim zdaniem cechy, poglądy, wykształcenie, przygotowanie merytoryczne i różne aspekty tożsamości badacza mają istotne znaczenie dla przebiegu i rezultatu wszystkich etapów każdego badania naukowego, od jego planowania, przez realizację i analizę danych, po raportowanie wyników. To oznacza, że prowadzenie pogłębionej refleksji nad sposobem naszego, jako badaczy, uczestnictwa w badaniach powinno się stać dobrą praktyką każdego naukowca. Postawa otwartości na treści, które wnosimy w relację z uczestnikami badań, i uważna samoobserwacja mogą przynieść wiele pozytywnych rezultatów w zakresie poprawy jakości kontaktu nawiązywanego z uczestnikami oraz wniosków pochodzących z analizy danych, i w końcu mogą się przyczyniać do samorozwoju badaczy. Badania wewnętrzne natomiast to wąska grupa badań naukowych, mieszcząca się najczęściej wśród badań jakościowych, w których badacze idą o krok dalej: nie tylko zauważają znaczenie omawianych właściwości dla procesu badawczego, ale postanawiają skorzystać przynajmniej z niektórych z nich w celu nawiązania lepszego kontaktu z uczestnikami badań czy pogłębienia rozumienia ich doświadczeń. Taka decyzja niesie za sobą rozmaite konsekwencje – korzyści, ale i problemy wymagające twórczych rozwiązań. Badania wewnętrzne z pewnością nie pozwalają rozwiązać każdego problemu badawczego, ale znakomicie nadają się do badania określonych obszarów funkcjonowania specyficznych grup społecznych, oddawania głosu osobom należącym do różnorodnych mniejszości i uprawomocniania ich doświadczeń. Uważam, że wewnętrzne badania narracyjne mają bardzo dużo do zaoferowania zarówno nauce, jak i uczestnikowi badania oraz badaczowi, co starałem się wykazać w artykule. Mam zatem nadzieję, że niniejsze rozważania okażą się wartościowe dla tych badaczy, którzy prowadzą lub planują prowadzić badania wewnętrzne, oraz zainspirują pozostałe osoby do pogłębienia refleksji na temat ich roli w badaniach naukowych czy spojrzenia na nią z innej niż dotąd perspektywy.

Literatura

- Aguilar, J.L. (1981). Insider Research: An Ethnography of a Debate. W: D.A. Messerschmidt (red.), *Anthropologists at Home in North America: Methods and Issues in the Study of One's Own Society* (ss. 15–26). Cambridge: Cambridge University Press.
- AI. (2022). „Byliśmy traktowani jak przestępcy”. *Od atmosfery wrogości po nękanie osób broniących praw LGBTI*. Amnesty International.
- APA. (2018). *Qualitative Design Reporting Standards (JARS-Qual)*. Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Asselin, M.E. (2001). Knowledge Utilization Among Experienced Staff Nurses. *Journal for Nurses in Staff Development*, 17(3), 115–124. <https://doi.org/10.1097/00124645-200105000-00003>.
- Asselin, M.E. (2003). Insider Research: Issues to Consider when Doing Qualitative Research in Your Own Setting. *Journal for Nurses in Staff Development*, 19(2), 99–103. <https://doi.org/10.1097/00124645-200303000-00008>.
- Baerger, D.R., McAdams, D.P. (1999). Life Story Coherence and Its Relation to Psychological Well-being. *Narrative Inquiry*, 9(1), 69–96. <https://doi.org/10.1075/ni.9.1.05bae>.
- Bandel, J. (2022). *Ujawnianie i rozwój tożsamości homoseksualnej. Raport z badania gejów aktywistów społecznych*. Poznań: Wydawnictwo Rys. <https://doi.org/10.48226/978-83-67287-11-1>.
- Bavelas, J.B., Coates, L., Johnson, T. (2000). Listeners as Co-narrators. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(6), 941–952. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.79.6.941>.
- Berger, R. (2015). Now I see it, now I don't: Researcher's Position and Reflexivity in Qualitative Research. *Qualitative Research*, 15(2), 219–234. <https://doi.org/10.1177/1468794112468475>.
- Braun, V., Clarke, V. (2020). One Size Fits All? What Counts as Quality Practice in (Reflexive) Thematic Analysis? *Qualitative Research in Psychology*, 18(3), 328–352. <https://doi.org/10.1080/14780887.2020.1769238>.
- Breen, L.J. (2007). The Researcher 'in the middle': Negotiating the Insider/Outsider Dichotomy. *The Australian Community Psychologist*, 19(1), 163–174.
- Brown, N.E. (2012). Negotiating the Insider/Outsider Status: Black Feminist Ethnography and Legislative Studies. *Journal of Feminist Scholarship*, 3, 19–34.
- Brzeziński, J. (2010). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chmielewski, J.F., Yost, M.R. (2013). Psychosocial Influences on Bisexual Women's Body Image: Negotiating Gender and Sexuality. *Psychology of Women Quarterly*, 37(2), 224–241. <https://doi.org/10.1177/0361684311426126>.
- Corbin Dwyer, S., Buckle, J.L. (2009). The Space Between: On Being an Insider-Outsider in Qualitative Research. *International Journal of Qualitative Methods*, 8(1), 54–63. <https://doi.org/10.1177/160940690900800105>.
- Crawford, M. (2013). Meaning-Making and Feminist Practice. *Psychology of Women Quarterly*, 37(2), 256–260. <https://doi.org/10.1177/0361684313482874>.

- Crean, M. (2018). Minority Scholars and Insider-Outsider Researcher Status: Challenges Along a Personal, Professional and Political Continuum. *Forum: Qualitative Social Research*, 19(1), artykuł 17. <https://doi.org/10.17169/fqs-19.1.2874>.
- Creswell, J.W. (2013). *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ellis, C., Bochner, A.P. (2000). Autoethnography, Personal Narrative, Reflexivity: Researcher as Subject. W: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Handbook of Qualitative Research* (ss. 733–768). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Figley, C.R. (red.). (1995). *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in Those Who Treat the Traumatized*. New York: Brunner/Mazel.
- Flick, U. (2011). *Projektowanie badania jakościowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Flores, D. (2018). Standing in the Middle: Insider/Outsider Positionality While Conducting Qualitative Research with Opposing Military Veteran Political Groups. *SAGE Research Methods Cases Part 2*. Sage Publications, Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781526437181>.
- Gair, S. (2009). More on Empathy: Considering Students' Responses and Edith Stein's Framework for a Fuller, Transformative Empathy. *Advances in Social Work and Welfare Education*, 11, 51–69.
- Gair, S. (2012). Feeling Their Stories: Contemplating Empathy, Insider/Outsider Positionings, and Enriching Qualitative Research. *Qualitative Health Research*, 22(1), 134–143. <https://doi.org/10.1177/1049732311420580>.
- Greene, M.J. (2014). In the Inside Looking in: Methodological Insights and Challenges in Conducting Qualitative Insider Research. *The Qualitative Report*, 19(29), 1–13. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2014.1106>.
- Grobler, A. (2006). *Metodologia nauk*. Kraków: Wydawnictwo Znak, Wydawnictwo Aureus.
- Grunt-Mejer, K., Iniewicz, G. (2020). Psychospołeczne korelaty orientacji seksualnej. W: W.Ł. Dragan, G. Iniewicz (red.), *Orientacja seksualna. Źródła i konteksty* (ss. 15–48). Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Hornowska, E. (2007). *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Johnston, M.S. (2019). When Madness Meets Madness: Insider Reflections on Doing Mental Health Research. *International Journal of Qualitative Methods*, 18, 1–13. <https://doi.org/10.1177/1609406919835356>.
- Kanuha, V.K. (2000). „Being” Native Versus „Going Native”: Conducting Social Work Research as an Insider. *Social Work*, 45(5), 439–447. <https://doi.org/10.1093/sw/45.5.439>.
- Kersen, T.M. (2016). Insider/Outsider: The Unique Nature of the Sociological Perspective and Practice. *Journal of Applied Social Science*, 10(2), 104–112. <https://doi.org/10.1177/1936724415626961>.
- Kinitz, D.J. (2022). The Emotional and Psychological Labor of Insider Qualitative Research Among Systematically Marginalized Groups: Revisiting the Uses of Reflexivity. *Qualitative Health Research*, 32(11), 1635–1647. <https://doi.org/10.1177/10497323221112620>.
- Komalasari, R., Nurhayati, N., Mustafa, C. (2022). Insider/Outsider Issues: Reflections on Qualitative Research. *The Qualitative Report*, 27(3), 744–751. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2022.5259>.

- Kong, T.S.K., Mahoney, D., Plummer, K. (2001). Queering the Interview. W: J.F. Gubrium, J.A. Holstein (red.), *Handbook of Interview Research: Context & Method* (ss. 239–258). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Kvale, S. (2010). *Prowadzenie wywiadów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Letherby, G., Zdrodowski, D. (1995). „Dear Researcher”: The Use of Correspondence as a Method Within Feminist Qualitative Research. *Gender & Society*, 9(5), 576–593. <https://doi.org/10.1177/089124395009005005>.
- Levitt, H.M., Motulsky, S.L., Wertz, F.J., Morrow, S.L., Ponterotto, J.G. (2017). Recommendations for Designing and Reviewing Qualitative Research in Psychology: Promoting Methodological Integrity. *Qualitative Psychology*, 4(1), 2–22. <https://doi.org/10.1037/qup0000082>.
- Lincoln, Y.S., Guba, E.G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications Inc.
- Malewski, M. (2017). Badania jakościowe w naukach społecznych. O potrzebie metodologicznej wyobraźni. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja: Kwartalnik Myśli Społeczno-Pedagogicznej*, 20(4), 105–120.
- Malinowski, B. (1987). *Argonauci Zachodniego Pacyfiku*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- McAdams, D.P. (1994). *The Person: An Introduction to the Science of Personality Psychology*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Merton, R.K. (1972). Insiders and Outsiders: A Chapter in the Sociology of Knowledge. *American Journal of Sociology*, 78(1), 9–47.
- Nowell, L.S., Norris, J.M., White, D.E., Moules, N.J. (2017). Thematic Analysis: Striving to Meet the Trustworthiness Criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), 1–13. <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>.
- Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z. (2020). *Kiedy trauma innych staje się własną*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Olmos-Vega, F.M., Stalmeijer, R.E., Varpio, L., Kahlke, R. (2022). A Practical Guide to Reflexivity in Qualitative Research: AMEE Guide No. 149. *Medical Teacher*, 45(3), 1–11. <https://doi.org/10.1080/0142159X.2022.2057287>.
- Orr, E., Durepos, P., Jones, V., Jack, S.M. (2021). Risk of Secondary Distress for Graduate Students Conducting Qualitative Research on Sensitive Subjects: A Scoping Review of Canadian Dissertations and Theses. *Global Qualitative Nursing Research*, 8, 1–14. <https://doi.org/10.1177/2333393621993803>.
- Pasupathi, M. (2001). The Social Construction of the Personal Past and Its Implications for Adult Development. *Psychological Bulletin*, 127(5), 651–672. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.5.651>.
- Pasupathi, M., Billitteri, J. (2015). Being and Becoming Through Being Heard: Listener Effects on Stories and Selves. *The International Journal of Listening*, 29(2), 67–84. <https://doi.org/10.1080/10904018.2015.1029363>.
- Pasupathi, M., Hoyt, T. (2009). The Development of Narrative Identity in Late Adolescence and Emergent Adulthood: The Continued Importance of Listeners. *Developmental Psychology*, 45(2), 558–574. <https://doi.org/10.1037/a0014431>.
- Pasupathi, M., Rich, B. (2005). Inattentive Listening Undermines Self-verification in Personal Storytelling. *Journal of Personality*, 73(4), 1051–1086. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00338.x>.

- Puchalska-Wasył, M., Oleś, P.K. (2008). Teoria narracyjnej tożsamości Dana P. McAdamsa. W: P.K. Oleś, A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura* (ss. 247–278). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Ross, L.E. (2017). An Account from the Inside: Examining the Emotional Impact of Qualitative Research Through the Lens of „Insider” Research. *Qualitative Psychology*, 4(3), 326–337. <https://doi.org/10.1037/qup0000064>.
- Ryan, L., Golden, A. (2006). ‘Tick the box please’: A Reflexive Approach to Doing Quantitative Social Research. *Sociology*, 40(6), 1191–1200. <https://doi.org/10.1177/0038038506072287>.
- Sarbin, T.R. (1986). The Narrative as a Root Metaphor for Psychology. W: T.R. Sarbin (red.), *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. Westport, CT: Praeger.
- Słysz, A., Soroko, E. (2012). „A Scientific Journey”: On Experiencing Qualitative Research. *Baltic Journal of Psychology*, 13(1–2), 36–44.
- Soroko, E. (2014). *Aktywność autonarracyjna osób o różnych poziomach organizacji osobowości. Opowieści o bliskich związkach*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Straś-Romanowska, M. (2010). Badania ilościowe vs jakościowe – pytanie o tożsamość psychologii. *Roczniki Psychologiczne*, XIII(1), 97–105.
- Struzik, J. (2019). *Solidarność queerowa. Mobilizacja, ramy i działania ruchów queerowych w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Taylor, J. (2011). The Intimate Insider: Negotiating the Ethics of Friendship when Doing Insider Research. *Qualitative Research*, 11(1), 3–22. <https://doi.org/10.1177/1468794110384447>.
- Taylor, Y. (2005). Classed in a Classless Climate: Me and My Associates... *Feminism & Psychology*, 15(4), 491–500. <https://doi.org/10.1177/0959-353505057621>.
- Thurairajah, K. (2019). Uncloaking the Researcher: Boundaries in Qualitative Research. *Qualitative Sociology Review*, 15(1), 132–147. <https://doi.org/10.18778/1733-8077.15.1.06>.
- Tuhiwai Smith, L. (2008). *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples*. London, New York – Dunedin: Zed Books Ltd – University of Otago Press.
- Wilkinson, S., Kitzinger, C. (2013). Representing Our Own Experience: Issues in „Insider” Research. *Psychology of Women Quarterly*, 37(2), 251–255. <https://doi.org/10.1177/0361684313483111>.
- Winiewski, M., Świder, M. (red.). (2021). *Sytuacja społeczna osób LGBTA w Polsce. Raport za lata 2019–2020*. Kampania Przeciw Homofobii i Stowarzyszenie Lambda Warszawa.
- Yost, M.R., Chmielewski, J.F. (2013). Blurring the Line Between Researcher and Researched in Interview Studies: A Feminist Practice? *Psychology of Women Quarterly*, 37(2), 242–250. <https://doi.org/10.1177/0361684312464698>.
- Zielona-Jenek, M., Izdebska, A., Soroko, E. (2023). Entering *terra incognita*: Adapting Psychotherapists to Work During the COVID-19 Pandemic. *The Qualitative Report*, 28(8), 2278–2297. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2023.6036>.
- Żurko, M., Bartosz, B. (2021). O etycznych aspektach badań narracyjnych w nurcie jakościowym. Z doświadczeń badań nad osobami starszymi i osobami z niepełnosprawnością intelektualną. W: E. Dryll, A. Cierpka, K. Małek (red.), *Psychologia narracyjna. O mądrości, miłości i cierpieniu* (ss. 401–418). Warszawa: Wydawnictwo Liberi Libri. <https://doi.org/10.47943/lib.9788363487461.rozdzial17>.